

A SZEMÉLYISÉG PSZICHIKUS STRUKTÚRÁJÁNAK ÉRTELMEZÉSE

Írta: RIESZ BÉLA

Korunk tudományos fejlődésének jellegzetessége — a tudományok differenciálódása és integrálódása — szemléletesen megmutatkozik a személyiségelmélet kidolgozására irányuló kutatásoknál. A természet- és társadalomtudományok azonos metodológiai alapról kiindulva, bizonyos „érintkezési pontokon” integrálódva, ugyanakkor sajátos kutatási céljaiknak megfelelően differenciáltan vizsgálják az „ember és társadalom” bonyolult hatásmechanizmusát, a személyiség-struktúra egyes faktorainak kölcsönviszonyát. A személyiség értelmezése a filozófiai megalapozottság és a szociológiai vonatkozások figyelembe vétele mellett feltételezi és igényli a pszichológiai nézőpont érvényesítését is. Bizonyos értelemben ennek tulajdonítható, hogy a „személyiségszemlélet” érvényesítésére való törekvés nemcsak a pszichológián belül pezsdítő hatású, hanem mindezen tudományokban elősegíti a pszichológia szétszágárzását, melyeknek valamilyen formában kutatási témája az ember, a személyiség. A személyiségelmélet kidolgozásának kardinális problémája az „emberi lényeg” filozófiai szintű tisztázása [1]. Enélkül nem tárható fel a „társadalmi-típusos és az individuális” kapcsolata a személyiségben, nem válik egyértelművé azon faktorok szerepe, amelyek dialektikusan determinálják a személyiség tevékenységét. A különböző tevékenységformák közül az egyéni fejlődés során az a tevékenység a domináló tényező, amely lehetővé teszi, hogy a „külső viszonyok” a személyiségben tükröződve „belső tulajdonságokká” váljanak, és mint ilyenek egymással szüntelen kölcsönhatásban vetítődjenek ki és hassanak a környezetre, megszüntetve és magasabb szinten megőrizve a személyiségstruktúra egyes elemeit, valamint integrált egészét.

Az ember, mint szubjektum strukturális modelljének felvázolása a pszichológiának régi és még ma is megoldatlan problémája [2]. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a személyiségre irányuló kutatások nem a komplex vizsgálat igényével kísérelték meg a struktúrát alkotó tényezők szerepének feltárását. Problémát jelent a pszichológiában uralkodó terminológiai tisztázatlanság is. Így a személyiség fogalma gyakran szerepel akkor, amikor tulajdonképpen az „emberről”, mint általánosról van szó. Szemléletbeli hibának tekinthetjük, hogy a pszichikus struktúra egy-egy lényeges vonatkozását kiemelve és a többi tényezőket figyelmen kívül hagyva kísérlik meg a személyiség értelmezését. A funkcionista szemlélet eleve nem teszi lehetővé, hogy a maga teljességében feltárjuk a pszichikus struktúra valóban „személyiség-szintű” komponenseit [3]. A személyiségstruktúra feltárásánál talán a legbonyolultabb feladat a személyiség és a társadalom viszonyának tisztázása. A személyiség alapegysége és egyben hordozója a társadalmi viszonyulások rendszerének, így a személyiség fogalma elsősorban társadalmi, de mint a struktúrák sajátosan egyedi szintézise, a személyiség társadalmi tartalma nem képzelhető el a pszichikus formáktól függetlenül. Amennyiben elfogadjuk, hogy a személyiség tevékenysége és

fejlődése során nem „részenként” nyilvánul meg, hanem mint a „*struktúrák szintézise*” funkcionál, úgy csak kutatási célból — elméletileg — különíthetjük el a személyiségstruktúra egyes komponenseit, hangsúlyozva kölcsönös feltételezettségüket, szintetikus jellegüket. A pszichikus struktúrához nemcsak a klasszikus értelemben vett „*pszichikus sajátságok*” (a jellem, a képesség, a temperamentum, az irányultság és az érdeklődés) tartoznak.

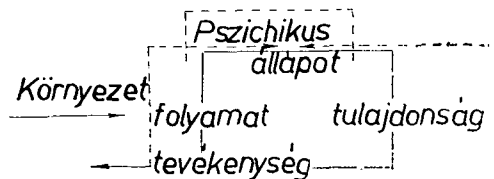
Abból az alapkoncepcióból kiindulva, hogy a személyiségstruktúra egységes, összefüggő rendszer, melyben a tudat központi szerepet tölt be, megkísérlem felvázolni e struktúra általam leglényegesebbnek tartott összefüggéseit, utalva arra, hogy valamennyi tényező helyét és szerepét egy rövid tanulmány keretében még felvázolni sem lehet.

1. A *pszichikus folyamatokat* a pszichikus struktúrában olyan alapelemeknek tekintjük, amelyek dinamikusan biztosítják a valóság megismerését, a tudatban történő tükröződését és a külső hatások visszacsatolását, a tevékenység lefolyását. Az általános pszichológiai kutatások külön-külön részleteiben feltárták a pszichikus folyamatok leglényegesebb jellemzőit. Figyelembe véve azonban, hogy ezek a kutatások bizonyos értelemben indokoltan csak az „általánost” vizsgálták, nem tárták fel kellően e folyamatok személyiségpszichológiai vonatkozásait.

A személyiség, mint a tevékenység szubjektuma elsősorban a megismerő és a végrehajtó folyamatokban nyilvánul meg.

A pszichofiziológiai működés síkján a kérgi tevékenység fiziológiai és pszichológiai aspektusa együttesen jelentkezik, tartalmazva az általánost (*filogenezis*) és a különöst (*ontogenezis*), melyek sajátos ötvöze a személyiség a maga specifikus minőségében. A pszichikus folyamatok értelmezésénél a pszichofizikai funkciók (*szenzoros, mnemikus, tonikus, verbális, logikai*), és a viselkedés elemi motivációjának bekapcsolása a pszichikus struktúrába genetikai értelemben vett átmenetet jelent a fiziológiától a pszichikushoz [4].

Figyelembe véve, hogy a személyiség struktúrája csak a társadalmi kapcsolatok rendszerében épülhet fel, a pszichikus folyamatok és az emberi tevékenységformák összefüggése alapvető a pszichikus struktúra főbb faktorainak: a pszichikus folyamatoknak, a pszichikus állapotoknak és a pszichikus tulajdonságoknak külön-külön és együttesen történő fejlődésében.

1. ábra

A felvázolt tényezők (folyamatok, állapotok, tulajdonságok) a tevékenység során sajátos pszichológiai kifejezést nyernek. Ez abban nyilvánul meg, hogy bármely külső hatás csak akkor eredményez valamilyen pszichikus effektust, „*ha mint egy prizmán megtörik a szubjektum pszichikus állapotán, gondolatainak és érzelmeinek kialakult rendjén*” [5]. Természetesen a pszichikus folyamatok nemcsak a pszichikus struktúra más faktoraival, hanem egymással is szoros kapcsolatban vannak, egymásra és egymásba épülve kölcsönösen feltételezettek. Kölcsönhatásuk teljességre törekvő felvázolása a variációk gazdagsága miatt szinte lehetetlen [6].

A pszichikus folyamatok vizsgálatánál figyelembe kell vennünk, hogy a pszichikus tevékenység ugyan különböző szinteken mehet végbe, mégsem lehet szembeállítani a „magasabbrendű” (pl. gondolkodás) folyamatokat az „alacsonyabbrendű” (pl. észlelés) folyamatokkal, mivel mindkettő feltételezi egymást, és más pszichikus folyamatokkal (érzelem, figyelem stb.) is összefügg. A pszichikus folyamatok — állapotok — tulajdonságok relációjában, az anyagmozgásra érvényes „mennyiség és minőség törvénye” sajátosan érvényes. Mivel a pszichikus jelenségek sorában a pszichikus tulajdonságok (irányulás, képesség, jellem stb.) fiziológiai síkon idegkapcsolatok rendszereként jelennek meg, a mennyiségi halmozást követő minőségi változás nemcsak az integrált egészre, hanem annak dinamikus összetevőire is érvényes, még akkor is, ha a sztereotipizálódás következményeként a pszichikus folyamat (pl. „észlelés”) nem jelentkezik adekvát módon „kiesik a tudatból” [7].

2. ábra

A pszichikus struktúra tekintetében nem tartjuk eléggé megalapozottnak azt a feltevést, hogy egymást követő minőségi ugrások fokozataiként alakul ki a pszichikus folyamatokból sorrendben a képesség, majd a jellem és ezt követően az irányultság. A struktúra szerveződésének ez a „hatás—visszahatás” mechanizmusa nem számol azzal, hogy a „minőségi ugrás” az egyeseken belül is végbemeget. A gondolkodásban, mint folyamaton belül történő minőségi változásoknak az irányultság legalább olyan feltétele, mint az irányultság kialakulásának a képesség vagy a gondolkodás. Véleményünk szerint a pszichikus struktúrában bekövetkező minden változás *vertikálisan és horizontálisan* képzelhető el. Vertikálisan például az „irányulás”, mint tulajdonság, vagy a gondolkodás mint folyamat (a gondolkodás elemi formáitól a magasabbrendűekig) tekintetében. Horizontálisan mint diszpozícióját tekintve kezdettől fogva létező, de egymással kölcsönhatásban fejlődő strukturális elemek vonatkozásában. Ez nem azt jelenti, hogy az adottság nem előzi meg a képességet és a képesség nem az adottságból fejlődik ki, hanem, hogy a pszichikus tevékenység és a pszichikus tulajdonságok kialakulása egyidejűleg megy végbe, és ezek egységes folyamatot alkotnak [8]. E folyamatban az építőanyagok a pszichikus folyamatok, amelyekből a pszichikus állapotok és a pszichikus tulajdonságok összetevődnek. Ugyanakkor azt is el kell fogadnunk, hogy a folyamatok lefolyásában az ontogenetikus fejlődés során kezdettől fogva megmutatkoznak az individuálisan differenciált különbségek és a pszichikus folyamatoknak nincs valamiféle személyiségtől független fejlődési vonaluk. Az egyes pszichikus folyamatok lefolyása bármely

fejlődési szakaszban a személyiség aktuális fejlettségi szintjétől függ, tükrözve az egész pszichikus struktúra fejlettségi szintjét.

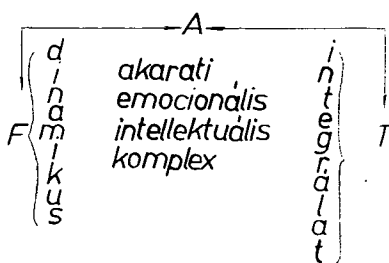
2. *A pszichikus állapot* a személyiség tevékenységének közvetlen dinamikus effektusa. Az állapotok dinamikája elválaszthatatlanul összefügg a pszichikus folyamatokkal. N. D. LEVITOV külön kiemeli, hogy a „pszichikus folyamatokon kívül nincs és nem is lehet semmilyen pszichikus állapot” [9]. Ilyen értelemben az állapotok sajátossága mindenekelőtt a pszichikus folyamatok lefolyásának sajátosságát jelenti. Például adott emocionális állapot alapján befolyásolhatja a tevékenység lefolyását vagy a „figyelmetlenség”, mint parciális állapot kifejezésre juthat az észlelésben, a gondolkodásban stb. A pszichikus struktúra komplex jellegét véve alapul, a pszichikus állapot viszonylagos állandósága a pszichikus tevékenységnek nemcsak az egyes elemeit hatja át sajátos alaptónusként, hanem a kezdetben szituatív pszichikus állapot a személyiség tartós tulajdonságává válhat. Ilyen értelemben beszélhetünk az aktivitásról és a passzivitásról, a határozottságról vagy a határozatlanságról mint időleges állapotról és mint a személyiség állandó vonásairól. Fiziológiai értelemben az állapotok a nagyagy féltekeinek kérgi funkcionális szintjét fejezik ki, a szervezet belső közegének, vagy a külső feltételeknek meghatározott befolyását tükrözve [10]. Az agykéreg funkcionális állapota mindig részt vesz az időleges kapcsolatok képződésében. Gyakorlatilag nem léteznek izolált feltételes reflexek, hanem mindig meghatározott rendszert alkotnak. A feltételes reflexek képződésének gyorsasága, a reflex-reakciók pontossága és érzékenysége függő viszonyban van a kéreg, mint rendszer már meglévő funkcionális szervezethez, az agyideg különböző részeinek adott pillanatban kialakuló funkcionális állapotától. A pszichikus tevékenység lefolyásában tehát valamilyen formában mindig részt vesznek az állapotok [11]. A pszichikus állapotok legközvetlenebb módon az érzelmi viszonyulásban fejlődnek ki, de nem korlátozhatók csupán az érzelmre, mint pszichikus folyamatra.

A pszichológiai struktúrában a pszichikus állapotok felosztásánál ANANYJEV a pszichikus folyamatok hagyományos felosztását követi, megkülönböztet intellektuális, emocionális, akarati és komplex állapotokat [12]. N. D. LEVITOV a pszichikus állapotok terminológiai jelölését gyakran a jellem területéről veszi, azaz bizonyos értelemben a pszichikus tulajdonságokra is vonatkoztatja. Az időleges állapotok pszichikus tulajdonsággá válásának fiziológiai magyarázatát elsősorban PAVLOV-nak az optimális ingerlékenységű központokról szóló elmélete és UHTOMSZKIJ dominánselmélete [13] támasztja alá. Mivel az állapotok meghatározott ingerek hatására jönnek létre, a hatás ereje, tartóssága és jelentősége növeli az analizátorok ingerelhetőségét, a domináns „felerősíti” az ingereket, az ismétlődés gyakorisága végül is az állapot pszichikus tulajdonsággá rögzülését eredményezheti. A pszichikus folyamatok és tulajdonságok közbülső jelenségei — a pszichikus állapotok meghatározott funkcionális-dinamikai hátterében — bontakozik ki a pszichikus tevékenység, amely már nemcsak az egyes elemeket, hanem a pszichikus struktúra egészét fejezi ki.

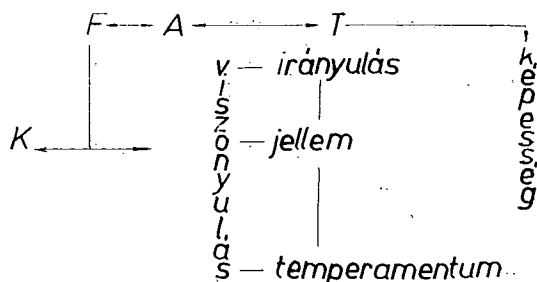
3. A pszichikus tulajdonságok a pszichikus struktúrában lényegében a folyamatok és az állapotok integrált kifejeződései. Amíg a folyamatok elsősorban dinamikus jellegűek, addig a tulajdonságok mint viszonylag stabil képződmények a személyiség síkján, az adott emberre tipikus tevékenységi és viselkedési szintet biztosítanak.

Gyakran a pszichikus tulajdonságokat a személyiség struktúrában a folyamatoktól és az állapotoktól függetlenül vizsgálják, mintegy különválasztva az általános lélektani és a személyiség-pszichológiai vonatkozásokat. Véleményem szerint ez a szemlélet azt eredményezi, hogy még a pszichikus tulajdonságok egymáshoz

való viszonya sem tárulhat fel [14]. A személyiség strukturális komponenseit nem lehet csupán a pszichikus tulajdonságokra korlátozni és a személyiség „aktuális megnyilvánulásaitól” függetlenül tárgyalni. Ugyancsak nem szerencsés, ha a

3. ábra

4. ábra

„marxista pszichológia alapjairól” szólva a filozófiai és a pszichológiai nézőpont sajátos keveredéseként a személyiség strukturális komponenseinek sorában megtaláljuk például az „érték”, vagy a „norma” fogalmát, de a „temperamentum” és az „irányulás” fogalmakat már nem [15]. Úgy gondolom, hogy indokoltabb lenne az utóbbiak szerepeltetése, ha már a pszichológiai vizsgálódás igényével szólunk a személyiség strukturális komponenseiről.

Vitatható az egyéni tudat szférája strukturális elemeinek alábbi felosztása is: „az ismeretek tartalma, színvonala és terjedelme; világnézeti, politikai meggyőződés, erkölcsiség; esztétikum (ízlés); pszichikus tulajdonságok” [16].

Bár LICK a személyiség strukturájának legfontosabb elemeiről szólva hangsúlyozza ezen tényezők szükségszerű kölcsönhatását és tartalmi összefüggéseik szerves egységét, mégsem tartom meggyőzőnek további okfejtését, amikor a személyiség formai oldalaként fogja fel az egyén pszichikus struktúráját. Eltekintve attól, hogy szerintem a pszichikus struktúrába nem csak a „jellem, a temperamentum, a képesség és az irányultság vagy érdeklődés” tartoznak, hanem a pszichikus folyamatok és a pszichikus állapotok is, nem értek egyet a „tartalmi” és a „formai” viszonyának értelmezésével sem. Atomisztikusnak tartom, ahogyan a maguk „egymásmellettiségében” és sorrendjében szerepelnek a strukturális elemek. A pszichikum természeti és társadalmi meghatározottságát elfogadva, a pszichikus tulajdonságok nem csupán formai oldalai a tudatnak. Bár a világnézet ideológiai képződmény, a jellem pedig pszichológiai és a kettő nem fedi egymást, mégsem lehet a jellemet mint pszichikus tulajdonságot csupán formainak tekinteni. „A világnézet, az erkölcs, szokások — megszokott erkölcsi magatartásmódok formájában mintegy leülepsznek s megszilárdulnak jellemében — állapítja meg Rubinstein —, és szokássá válva az ember „második természetévé” lesznek [17].

Még kevésbé fogadható el az „esztétikum (ízlés)” tartalmi és az „irányulás”, mint pszichikus tulajdonság formai megkülönböztetése. A személyiség irányulása tulajdonképpen a személyiség egészét (tartalmi és formai egységét, a „szociális és a pszichikus” struktúráját) fejezi ki. Olyan bonyolult képződmény, amely körvonalazza az emberi tevékenység és magatartás mindazon tendenciáinak sajátosságait, amelyek társadalmi síkban határozzák meg viszonyulásait másokhoz, önmagához stb. [18] A személyiség irányulása tulajdonképpen a személyiség motivációs szféráját tükrözi, amely megmutatkozik célkitűzéseinek sajátosságaiban, szükségleteiben, érdeklődés-

ben, a társadalom és a saját egyéni élete lényeges jelenségeihez való viszonyában, beállítódásában. Ebben az értelemben az irányulás legalább annyira tartalmi oldala a tudatnak, mint az esztétikum (ízlés).

A tudat szerepét és helyét a személyiségstruktúrában véleményem szerint akkor tudjuk meghatározni, ha a személyiséget mint az ember pszichikus folyamatainak, állapotainak és tulajdonságainak egyetlen egységes rendszerét fogjuk fel. A személyiség, mint struktúra nem egyszerű egymásmellettsége az egyes absztrakt pszichikus sajátosságoknak. A tudat ezen struktúra központi összekötő magja, melyen keresztül a személyiség egységének összes megnyilvánulásai elérhetőek. A személyiség tevékenységének kiinduló komponenseit az egyes motívumokat a tudat integrálja motivációs rendszerrel, szelektíven bekapcsolódik a személyiség viszonyulásainak rendszerébe, és nemcsak tükrözi a tevékenység folyamatát, hanem a pszichikus struktúrán keresztül, közvetlenül a pszichikus folyamatokban regulázza a személyiség tevékenységét és viselkedését. A személyiség és a környezet kölcsönhatásában „*a személyiség összes oldalainak kapcsolatát a tudattal az határozza meg, hogy a személyiség legkülönbözőbb tevékenységformáinak a folyamatában a tudatban fixálódnak a személyiség erkölcsi és társadalmi tapasztalatai*” [19].

Az előzőekben utaltam arra, hogy a személyiség pszichikus struktúrájáról szólva nem lehet figyelmen kívül hagyni a struktúra komplex jellegét. Ha a személyiség strukturális elemeit csak az úgynevezett „pszichikus tulajdonságokra” (jellem-irányulás stb.) korlátozzuk, és elválasztjuk az őket létrehozó pszichikus folyamatoktól és állapotoktól, akkor akaratlanul is a tevékenység belső feltételek által történő determinációját fogadjuk el. A személyiség valamennyi pszichikus folyamat belső feltételeinek összessége, és ilyen értelemben „*a pszichikus sajátosságok és a folyamatok egymástól való elválasztása a külső és belső feltételek sérválasztásának a pszichikumba vetített eredménye*” [20].

A pszichikus struktúra összefüggéseiről az eddigiek során több vonatkozásban volt szó. Célszerűnek látszik a pszichikus tulajdonságok egymáshoz való kapcsolatát néhány vonatkozásban felvázolni.

Az egyes tulajdonságok kölcsönös viszonya talán a legteljesebben *a jellem*ben tükröződik. Ennek tulajdonítható bizonyos vonatkozásban a jellem és a személyiség helytelen azonosítása. Ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a jellemet mint pszichikus tulajdonságot nem lehet csupán a személyiség rész megnyilvánulásának tekinteni. A jellem a személyiség fejlődésének elsődleges produktuma, amely sajátosan nyilvánul meg tevékenységében. A személyiség fejlődése során a jellem maga válik a fejlődés feltételévé és eredményévé. A jellemben tükröződnek az irányultság sajátosságai (szükségletek, érdekek, eszmék); a személyiség kommunikatív jellemzői (viszonyulásai); akarati és intellektuális tulajdonságai, dinamikus — emocionális megnyilvánulásai, melyek temperamentumból alakulnak ki. A pszichológusok többsége *a temperamentumot* a jellem természeti alapjának, egyik komponensének fogja fel. Eszerint a temperamentum szervesen beletartozik a jellem struktúrájába, mint a jellem dinamikus oldala. Ez a dinamikus jelleg a személyiség megnyilvánulásainak, a pszichikus folyamatok lefolyásának meghatározott gyorsaságában jut kifejezésre. Mások külön személyiségtényezőnek tekintik, mint a személyiség érzelmi-indulati és cselekvésbeli reagálsmódját [21]. A jellem és a temperamentum bár a pszichikus tulajdonságok különböző vonatkozásai, összefüggésük mégis nyilvánvaló. A temperamentum annyiban tekinthető közvetlenül a jellemhez tartozónak, amennyiben az életfeltételek és a nevelés hatására a temperamentum természeti tulajdonságai átépülve rögzülnek a jellem struktúrájában más alapvető komponensekkel együtt. A *képesség* és a *jellem* kölcsönhatásában nagy szerepe van *a tevékenységnek*.

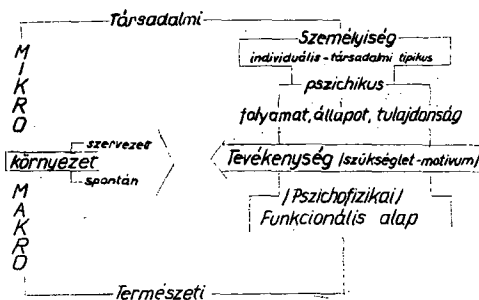
A személyiség fejlődése során a jól szervezett tevékenység folyamatában nemcsak az adottságokból bontakoznak ki a képességek, hanem formálódik a jellem is [22].

A jellem és a képességek valamint a többi pszichikus tulajdonságok integrált jellege a *személyiség viszonyulásaiban* fejeződik ki. A viszonyulások a személyiség individuális, szelektív, tudatos kapcsolatainak egységes rendszerét képviselik az objektív valósággal, a környezettel összefüggésben [23]. *A pszichikus folyamatok, állapotok és tulajdonságok, valamint a személyiség viszonyulásai mintegy a struktúrák szintézisét alkotva, a környezettel kölcsönhatásban szerves egységként funkcionálnak.* A tevékenység folyamata mindig az állapot meghatározott funkcionális-dinamikai háttérében fejlődik ki, lefolyásában megnyilvánul a személyiségnek a tevékenység céljához való viszonya, pszichikus struktúrájának valamennyi komponense, de nem külön-külön, hanem ötvözötten a személyiség tulajdonságaként. A viszonyulás fogalma tulajdonképpen a személyiség szociálpszichológiai aspektusát emeli ki, sajátosan kifejezve a szubjektum—objektum és a szubjektum—szubjektum kapcsolatát. A személyiség szükségletei a legteljesebben a viszonyulásaiban fejeződnek ki, kezdve a szükségletek alacsonyabbrendű (anyagi) formáitól a magasabbrendűekig (szellemi).

A személyiség és a környezet kölcsönhatásában a tevékenység során alakul ki a személyiség viszonyulásainak rendszere, amely tartalmazza az érzelmi (intellektuális, esztétikai, morális) viszonyulás különböző formáit, más emberekhez és önmagához (értékelő viszonyulás), a tanuláshoz és a munkához stb. való viszonyának motívumait. A személyiség pszichikus struktúráját vizsgálva, kezdve a pszichikus folyamatoktól a személyiség viszonyulási rendszeréig, nem választhatjuk külön az egységes struktúrát alkotó faktorokat.

A személyiség tanulmányozásánál rendkívül figyelemre méltónak tartjuk L. I. Bozsovcics megállapítását, amely szerint lényeges különbség van aközött, hogy minden egyes tulajdonságot a személyiség mint egész aspektusából vizsgáljuk vagy a különböző tulajdonságok összességéből állítom össze a személyiséget [24]. Ez utóbbi eljárás a maga teljességében soha nem tárhatja fel a személyiség struktúrájának lényegi összefüggéseit, a személyiség és a környezet sokrétű kapcsolatát.

4. Befejezésül megkíséreljük felvázolni a környezet és a személyiségstruktúra hatásmechanizmusának főbb vonatkozásait.

5. ábra

A környezettel való kölcsönhatás során a személyiség mint szerves egység funkcionál. *A tevékenységben az egész személyiség nyilvánul meg.* Ez teszi lehetővé, hogy a személyiség fejlődésének bármely szakaszában sajátosan reagál a környezeti

(spontán vagy szervezett) hatásokra, nemcsak a környezet hat a személyiségre, hanem a személyiség a környezethez viszonyulva, a tevékenység aktuális formáin keresztül hat a környezetre, maga is formálja azt.

A természeti-társadalmi környezet, elsősorban a *nevelés és az oktatás* elsődleges döntő szerepet játszanak a pszichikum fejlődésében, de nem a szubjektumtól függetlenül határozzák meg annak fejlődését. A determinizmus elvének egyik aspektusa a biológiai és a társadalmi determináció viszonyának kérdése, a külső hatások és a belső törvényszerűségek összefüggése, amely közvetlenül kapcsolódik a fejlődés problémájához. Elismerve az emberi tudat társadalmi természetét, a tudat és a tevékenység elve feltételezi az örökletes, a biológiai evolúció figyelembe vételét is [25].

A személyiség fejlődése során nem a pszichikus tevékenység egyes aktusai kerülnek aktív kapcsolatba a környezettel, hanem maga a szubjektum, melynek fejlődése elsősorban egyéni ontogenetikus fejlődésének mélyreható strukturális sajátosságaitól és e fejlődést befolyásoló környezeti tényezőktől függ. A személyiség fejlődését sajátos „*önkibontakozásnak*” tekinthetjük, melynek során keletkező ellentmondások (motívumok harca) kialakulásában és megoldásában alapvető szerepet tölt be a társadalmi környezet. A „*külső*”, mint az ellentmondások keletkezésének oka egyben a bekövetkező változás feltétele is. A külső hatások „*belső*” adottságok alapján realizálódnak és már mint belsővé vált indítékok vesznek részt az ellentmondások keletkezésében. A személyiség társadalmi gyakorlata során keletkező ellentmondások alapját tehát belső indítékok (motívumok) képezik, melyek ugyan „közvetlenül” előidézői az ellentmondásnak, de „közvetetten” (belsővé válva) mindig szerepel a külső ok is [26].

L. N. LANDA a behaviorizmus alapvető hibájának nem azt tartja, hogy a viselkedést (magatartást) a külső hatások (stimulusok) kölcsönösségében tanulmányozta, hanem az S—R formula alapvető fogyatékosága abból a feltételezésből adódik, hogy a tudomány tárgya csak az lehet, ami közvetlenül megfigyelhető jelenség. A tudatnak az a felfogása, hogy a pszichikus vagy tudati jelenségek (mivel objektíve nem ellenőrizhetők) nem tartoznak a pszichológiai kutatás szférájába, szükségszerűen azt eredményezi, hogy a személyiséget biologizált „reflex-mechanizmusaként”, a tevékenység „készség-komplexumokként” fogják fel [27]. A determinizmus elvének dialektikus materialista értelmezése a tudat és a tevékenység bonyolult kölcsönhatásában vizsgálja a környezet és a személyiség hatásmechanizmusát. E kölcsönhatásban a pszichikus nemcsak megnyilvánul, hanem formálódik is. Tevékenysége során a személyiség specifikus formában sajátítja el a társadalmi hatásokat, miközben magatartásában, más emberekhez, a közösséghez, a társadalomhoz, a munkához stb. viszonyában kifejezi belső világát, társadalmi lényegét.

Az ember, mint személyiség — állapítja meg RUBINSTEIN — alapegysége a társadalmi viszonyulások rendszerének, tényleges hordozója ezeknek a viszonyulásoknak. Egyéniség azért, „mert különleges, egyedi, nem ismétlődő sajátosságai vannak”, személyiség, mert „*tudatosan határozza meg környezetéhez való viszonyát*” [28]. A személyiség vizsgálatánál a személyiség- és társadalomlélektani aspektus érvényesítése feltétlenül indokolt, mivel a szociálpszichológiai jelenségek, amelyek az emberek együttes tevékenysége folyamatában jönnek létre, alapvetően hatnak az emberre. A társadalmi hatásokat a személyiség nem mechanikusan tükrözi, hanem az anyagi életfeltételek, az ideológiai és egyéb hatások a személyiségben ötvöződnek, sokrétű viszonyulásaiban és tevékenységében tükröződnek.

A személyiség pszichikus struktúrájának értelmezésénél, e struktúra elemeinek (pszichikus folyamatok, állapotok, tulajdonságok) összefüggéseit csak néhány vonatkozásban érintve, a tudat és a tevékenység szerepét kiemelve, a külső és a belső fel-

tételek dialektikus egységét kívántuk szemléltetni, hangsúlyozva a személyiség társadalmi determináltságát, melyet alapvetőnek tartunk a személyiség marxista felfogásánál.

JEGYZETEK

- [1] Vö. MARX, Tézisek Feuerbachról. MEM 3. Bpest., 1960. 9. „az emberi lényeg nem valami az az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége”. Lásd még MARX, Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. 70—2; MÁRKUS GYÖRGY, Marxizmus és antropológia. Akadémiai Kiadó. Bpest., 1966. 5—49; LITCK JÓZSEF, Személyiség és filozófia. Kossuth Kiadó. 1969. 4—20; FARKAS ENDRE, Szabadság és egyéniség. Kossuth Kiadó. 1968. 135—69; ADAM SCHAFF, Marxizmus és egyén. Kossuth Kiadó. 1968. 90—150; I. SZ. KON, Az én a társadalomban. Kossuth Kiadó. 1969. 7—26, 65—76.
- [2] A személyiség értelmezésénél nem kívántam foglalkozni a pszichikus struktúra és általában a személyiségelmélettel kapcsolatos rendkívül szerteágazó nyugati pszichológiai irányzatokkal, és azok kritikájával. Annyit kívánunk ezúttal megjegyezni, hogy mindazon nyugati pszichológiai iskolák, amelyek a személyiség kérdésével foglalkoznak filozófiai alapjukat tekintve valamely pozitívista, neopositívista, egzisztencialista, neotomista vagy egyéb filozófiai irányzatokra vonatkozathatók. Filozófiai alapjukból eredően az alaklélektan, a perszonalizmus, a behaviorizmus, a pszichoanalitikus iskolák mind metodológiai elveik, mind vizsgálati eljárásaik tekintetében különböznek a marxista személyiségfelfogástól. Kétségtelenül sok tekintetben gazdagította a pszichológiát általában és személyiséglélektan különösen W. STERN, K. LEWIN, G. ALLPORT, S. FREUD, R. CATTEL és mások munkássága, elsősorban azzal, hogy felhívta a figyelmet az ember szubjektív szférájának vizsgálatára, az ösztönzők, a motívumok kutatásának fontosságára. A személyiség értelmezésénél azonban a „külső” és a „belső” viszonyának helytelen felfogása, a személyiség és a környezet viszonyának mechanikus értelmezése, filozófiai alapjukból adódóan a tudat, az anyagi és az eszmei dualista szemlélettel történő interpretálása alapvetően megkülönbözteti ezeket a pszichológiai irányzatokat a marxista pszichológiától. Választóvonalnak tekinthetjük a személyiség értelmezésénél a determinizmus kérdését, amennyiben a marxista pszichológia a személyiség kialakulása és fejlődése feltételének a külső és a belső feltételek dialektikus kölcsönhatását tekinti, a tudat anyagiságát és megismerhetőségét, a személyiség társadalmiságát elfogadva a marxista ismeretelméleten alapszik. Vö. Filozófiai problémák a magasabbrendű idegműködés fízológájában és a pszichológiában. Akadémiai Kiadó. Bpest., 80—185, 520—591.
- OJZERMAN, T. I., A személyiség problémája a mai burzsoá filozófiában és szociológiában. Tájékoztató. 1—2 (Kézirat).
- DURÓ LAJOS, A pszichológia története és a mai nyugati pszichológia. Magyar Pszichológiai Szemle. 1964. XXI. 3.
- E témához lásd még a személyiségstruktúra vonatkozásában: GARAI LÁSZLÓ, Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai Kiadó. Bpest., 1969. 46—66. LITCK, J. i. m. 194—206.
- LEWIN, K., The dynamic theory of personality. New York. 1935.
- ALLPORT, G., Personality. New York. 1928.
- CATTEL, R., Personality and motivational structure and measurement. New York. 1957.
- GUILFORD, G., Personality. New York. 1959.
- ШАХАКИАН, W., Psychology of personality. Chicago. 1966.
- Бозик, Р. А., Кризис современных буржуазных концепций личности. Вопросы философии и психологии. Изд-во. ЛГУ. сб. 1968. 15—9.
- Ананьев, Б. Г., Психологическая структура человека как субъекта. Человек и общество. ЛГУ. 1967. Т., II. 235—49.
- Мясищев, В. Н., Структура личности и отношения человека к действительности. Доклады на совещании по вопросам психологии личности. РСФСР. М., Изд-во. АПН. P. 1956.
- [3] A funkciók tanulmányozása feltétlenül indokolt, mivel a pszichikus folyamatok funkcionális alapon keletkeznek, de a folyamatok nem redukálhatók magukra a funkciókra. A személyiségnek, mint — elsősorban külső tényezők hatására kialakult — „belső feltételek összességének” tanulmányozását nem helyettesítheti az egyes funkciók, funkcionális struktúrák személyiségtől független vizsgálata. Vö. DURÓ LAJOS, Időszzerű neveléslelektani vizsgálatok a Szovjetunióban. Magyar Pszichológiai Szemle. XX/1. (1964) 281.
- [4] ANANYJEV i. m. 240.
- [5] RUBINSTEIN, SZ. L., Lét és tudat. Kossuth Kiadó. Bpest., 1962. 311.
- [6] A pszichikus folyamatok és tulajdonságok kombinatív összefüggéseinek sémárajzban történő ábrázolását lásd még: VECZKÓ JÓZSEF, Környezeti ártalmak és személyiségzavarok néhány

- pszichológiai problémája. Acta Universitatis Szegediensis Sect. Faed. et Psych., Szeged. 1965. 23—37.
- [7] RUBINSTEIN i. m. 243.
- [8] Ковалев, А. Г., Психология личности. Ленинград. 1963. 19—40.
- [9] Левитов, Н. Д., О психических состояниях человека. «Просвещение». М., 1954. 20.
- [10] KOVALJOV, A. G., A pszichológiai folyamatoknak, a személyiség állapotainak és tulajdonságainak összefüggése. Magyar Pszichológiai Szemle. XX. (1963) 3.
- [11] GERÉB GYÖRGY—BERENCZ JÁNOS, Általános pszichológia. [Kézirat.] Tankönyvkiadó. Bpest., 1965. 85, 179.
- [12] Uo. 241.
- [13] PAVLOV, I. P., Válogatott Művei. Akadémiai Kiadó. Bpest., 1953.
KOVALJOV i. m. 189.
Ухтомский, А. А., Собрание сочинений. т. I. ЛГУ. 1950. 288.
Перов, А. К., Развитие черт характера из психических процессов и временных состояний человека. сб. «Материалы психологического совещания по психологии». М., Изд-во. АПН. РСФСР. 1957.
Распопов, П. П., К вопросу о «картине поведения» и типе нервной системы. Вопросы Психологии. 1959. № 6.
- [14] VÖ. RUBINSTEIN, SZ. L., A pszichológia fejlődése. Elvek és utak. Tankönyvkiadó. Bpest., 1967. 146; LÉNÁRD FERENC, Az általános pszichológia személyiség fogalma és pedagógiai alkalmazása. Pedagógiai Szemle XV. (1965) 3.
- [15] Garai i. m. 112.
- [16] Lick i. m. 203.
- [17] „Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy a jellem bizonyos mértékig nem mindig tudatosult és elméletileg nem mindig megfogalmazott világnézet” vö. RUBINSTEIN, SZ. L., Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó. II. 1028.
- [18] Якобсон, П. М., Психологические проблемы мотивации поведения человека. Изд-во. Просвещение. М., 1969. 178—89.
- [19] Иванова, И. И., О некоторых аспектах проблемы «личность и сознание». Материалы III. Всесоюзного Съезда Общества Психологов СССР. т. I. М., 1968. 324.
DURÓ LAJOS, A személyiség pszichológiájának kérdései. Magyar Pszichológiai Szemle. XXVI/2:262.
- [20] RUBINSTEIN i. m. I 14 I. 158.
- [21] GERÉB—BERENCZ i. m. 194.
- [22] Крутецкий, В. А., Проблема характера в советской психологии. Психологическая Наука в СССР. Изд-во. АПН. РСФСР. М., 1960. т. II. 47—74.
Теплов, П. М., Исследование свойств нервной системы как путь к изучению индивидуально-психологических различий. (там же 15.)
- [23] Мясищев, В. Н., Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека. Псих. Наука в СССР. АПН. РСФСР. М., 1960. т. II. 110—126.
- [24] Божович, Л. И., Личность и ее формирование в детском возрасте. Изд-во. «Просвещение» М., 1968. 40.
- [25] RIESZ BÉLA, A marxista dialektika módszere és a tanulói személyiség fejlődése. Módszertani Közlemények. Szeged. V/4:251—5.
- [26] Веденов, А. В., Роль внутренних противоречий и способов их преодоления в развитии личности. Вопросы Психологии. 1963. № 1.
- [27] LEONTYEV, A. N., A pszichikum fejlődésének problémái. Kossuth Kiadó. Bpest., 1964., valamint I 2 I kritikái megjegyzései és irodalmi utalásai.
- [28] RUBINSTEIN i. m. I 14, I 143.

К ПОНЯТИЮ ПСИХИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Б. Рус

Основная проблема разработки марксистской теории личности это «сущность человека», выяснение соотношения «общество и личность». При решении этих вопросов интегрируются разные науки с особых исследовательских аспектов.

Одной из важных областей исследований психологии является исследование отдельных компонентов психической структуры, их связей и взаимодействия. На основе анализа литературы автор исходит из той основной концепции, что структура личности является единой,

связной системой. Критикуя атомистическое понятие личности, он исследует динамику взаимодействия психических процессов, состояний и свойств составляющих диалектическое единство в структуре личности. По его мнению, всякое изменение в психической структуре происходит вертикально и горизонтально. Качественные изменения, происходящие в результате «внешнего» и «внутреннего» взаимодействия, действительны не только для отдельных элементов структуры, но и для всей структуры личности. Принимая и диалектически понимая общественную детерминацию личности, он придаёт большое значение роли сознания и деятельности, отношениям личности, в которых отражается взаимосвязь человека и общества.

ZUR DEUTUNG DER PSYCHISCHEN STRUKTUR DER PERSÖNLICHKEIT

Von

B. Riesz

Als grundlegende Probleme der marxistischen Persönlichkeitstheorie erscheinen „das Wesentliche im Menschen“, die Klarstellung des Verhältnisses zwischen „der Persönlichkeit und der Gesellschaft“. Bei der Lösung dieser Fragen werden verschiedene Wissenschaften aus spezifischen Forschungsaspekten integriert.

Als eines der wichtigen Gebiete der psychologischen Forschung erweist sich die Untersuchung der einzelnen Komponente der psychischen Struktur, die sich auf deren Zusammenhänge und Wechselwirkungen bezieht. Auf Grund fachliterarischer Analyse geht der Autor von der Grundkonzeption aus, dass die Persönlichkeitsstruktur ein einheitliches, zusammenhängendes System ist. Die atomistische Auffassung von Persönlichkeit kritisierend untersucht er die Dynamik der Wechselwirkung der in der Persönlichkeitsstruktur dialektische Einheit bildenden psychischen Vorgänge, Zustände und Eigenschaften. Seiner Auffassung nach vollzieht sich jede in der psychischen Struktur zustandekommende Aenderung vertikal und horizontal. Die qualitativen Aenderungen, die als Resultat der Wechselwirkung „des Aeusseren“ und „des Inneren“ zustandekommen, sind nicht nur für die einzelnen Elemente der Struktur, sondern auch für die Ganzheit der Persönlichkeitsstruktur gültig. Der Autor — neben Annahme und dialektischer Deutung der gesellschaftlichen Determination der Persönlichkeit — schreibt eine grosse Bedeutung der Rolle des Bewusstseins, der Tätigkeit und der Einstellung der Persönlichkeit zu, durch die das Verhältnis zwischen dem Menschen und der Gesellschaft widerspiegelt werden.